Alkış Bitigi. Kemal Eraslan Armağanı. (Ed. Bülent Gül),
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2015: 59-66.

BİR *HYPERCORRECTİON* (AŞIRI DÜZELTİM) ÖRNEĞİ: BATI ANADOLU AĞIZLARINDA ÜNLÜ NÖBETLEŞMESİ*

Leylâ KARAHAN**

Nöbetleşme (*alternation*), bir dil bilimi terimi olarak, alan sözlüklerinde genellikle dil birimleri değişkenlerinin birbirleri yerine kullanımı olarak tanımlanır (Vardar 1980: 151; Korkmaz 2003: 159; Karaağaç 2013: 600-602). Konuyla ilgili araştırmalarda daha çok ses ve ek nöbetleşmeleri üzerinde durulmakta, söz dizimsel ve leksik nöbetleşmelere de değinilmektedir. Bu olay, dil birimleri arasında karşılıklı bir değişimle gerçekleşir; değişim, işlev farklılaştırıcı değildir. Nöbetleşmenin sebepleri, dil biriminin türü, yapısı, kullanım özellikleri, başka dil birimlerinin etkisi, ağız bölgesinin eğilimi ve dil dışı birtakım faktörlere bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Bunun için her olay, kendi şartları içinde değerlendirilir.

Türkiye Türkçesi ağızları, nöbetleşme olayları bakımından araştırmacılara oldukça zengin bir veri sunar. Bu yazıda Türkiye Türkçesi ağızlarında düzenli bir işleyiş gösteren ve belirli yörelere özgü olan bir nöbetleşme olayının sebepleri üzerinde durulacaktır.

Ağızlardaki nöbetleşme olayı, hem dağılım coğrafyası hem de yaygınlığı ile en sistemli olarak *belirtme* ve *yönelme hâli* eklerinin ünlüleri arasında görülür. Afyonkarahisar, Aydın, Balıkesir, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ve Uşak'ı kapsayan dil alanı içindeki bazı ağız adacıklarında, değişen sıklık dereceleriyle {-A} belirtme hâli eki ve {-I} yönelme hâli eki kullanılır. Bu dil olayı, ilgili araştırmalarda Manisa merkeze bağlı köyler ile Alaşehir, Kula, Akhisar, Soma, Sarıgöl, Saruhanlı merkez ve merkeze bağlı bazı köylerde (İlker 2013: 634); Denizli'nin Acıpayam, Beyağaç, Çameli, Kale, Serinhisar, Tavas ilçelerini içine alan ağız alanının tamamında (Tok 2002: 103); Muğla'nın merkez ve merkeze bağlı yöreleri ile Bodrum, Yatağan, Milas, Kavaklıdere, Ula ve Marmaris'in bir bölümünü kapsayan bölgede (Akar 2013: 30, 95) örneklendirilmiştir. Balıkesir'de daha çok Yörük ve Manav ağızları (Mutlu 2008: 233-236) ile Uşak'ta Banaz'ın kuzeyindeki köylerin ağızlarında (Gülsevin 2002: 86) bu kullanıma rastlanır. Aydın, Afyonkarahisar, Kütahya, İzmir ağızlarıyla ilgili çalışmalarda ise nöbetleşme olayı tanıklanmış, ancak olayın dağılım coğrafyası ve sıklık derecesi hakkında bilgi verilmemiştir. Soruşturma ile elde ettiğimiz bilgiler, belirtme ve yönelme hâli eki

---

* Bu yazı, 3-5 Eylül 2014 tarihinde Rouen Üniversitesinde (Normandy, Fransa) yapılan 17. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı'nda sunulan yayımlanmamış bildiri metnidir.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi.

ünlüleri arasındaki nöbetleşmenin Eskişehir, Burdur ve Isparta'da da seyrek ve dağınık olarak örneklenebileceğini göstermektedir[1].

Aşağıda bu nöbetleşme olayının görüldüğü ağızlardan alınan örnekler bulunmaktadır:

{-I} yönelme hâli eki:

*Benim **goyunu** da bakan yok gā. Ōretmennēden fazla ōrediyodu **bizi. Yılını** göre yıl mahsul bol olur* (Afyonkarahisar; Dinar 2006: 92).

*Bäni bi ġalom yağ vèriŋ dèdim. Biz gız **evini** gidiyos* (Aydın; Yapıcı 2013: 183).

***Türküyü** başladı mı dedim. **Gelini** ellerini öPdürüle. **Altını** bi bakdıkdı. Sen beni **sünedi** okuyusuŋ* (Balıkesir; Mutlu 2008: 381, 449, 488, 545).

*Bu **yaşımızı** göre yāni. **Avı** gitdîn zaman haftalık gideriz biz* (Denizli; Tok 2002: 252,253).

***Küçünü** gönem deris. Bizim **köyü** götürüp gi'meli* (İzmir; Korkmaz 1956: 30)

*Bobası **belini** takar. Ondan sōra **harbi** gitmiş* (Kütahya: Gülensoy 1988: 81).

*Beziŋ **üsdünü** altın yüsük gorus. **Boynunu** altın daka* (Manisa; Korkmaz 1956: 3-4).

*Tarlanıŋ **ortasını** geldim. Hocanıŋ **sesini** aşık ōmuş. U benim **öŋümü** geçigodu* (Muğla; Akar 2013: 94-95).

***Çamköyü** düüne gittik. Bir **yeri** gitdîmiz yok. **Beni** gayınnam mal vēmedi (Uşak;* Gülsevin 2002: 86-87).

{-A} belirtme hâli eki:

*Emirlere göre bir müddet bırakılmasın diye **bize** bırakdılar* (Afyonkarahisar; Dinar 2006: 92-93).

*Ben tā cāminiŋ yandĭ aldım **soluğā.** Yîveriyle çocum mısır **darılara.** Gaymaḳam dèdi. ġavāŋ **yaşına** ş˘ etmeğ isdedi* (Aydın; Yapar 2013: 181).

***Gıza** çārıyım. **Kime** okuyacaksıŋ. **Birbirimize** ġırmadık* (Balıkesir; Mutlu 2008: 392, 479, 521).

***Dağlara** deler gelir. Gadıya geçi **sürüsüne** gösteriyo* (Denizli; Tok 2002: 240, 419).

*Saklāsın o **lokmaya.** Çaır eve **una** öldürem (*Kütahya; Gülensoy 1988: 80).

*Gızıŋ bubası gabul idē **una**. **Gälinimä** gätiriŋ gāri* (Manisa; Korkmaz 1956: 4)

---

[1] Bu olay, yoğun olarak Ege Bölgesine özgü olmakla birlikte bölgeye komşu bazı yöre ağızlarında da rastlandığı için bildiri başlığında "Batı Anadolu" terimi kullanılmıştır.

Şindi isdēyorulā ***bene*** *her yèrde. Ōlan dayanamamış,* ***suya*** *içmiş* (Muğla; Akar 2013: 96).

Bunnā ***baŋa*** *döğmek istedilē. Gabık gibi galdırıyo* ***baŋa*** (Uşak; Gülsevin 2002: 88).

Belirtme ve yönelme hâli eki ünlüleri arasındaki bu nöbetleşme olayı, bazı araştırmaların ilgili bölümlerinde ve müstakil çalışmalarda ele alınarak dil içi ve dil dışı sebeplerle açıklanmaya çalışılmıştır. Caferoğlu, *Muğla Ağzı* başlıklı makalesinde (1962: 109-110) bu olayı, bir "isim çekimi hatası" kabul etmekte, Aydın ve Muğla'da yaygın olan bu hatanın bazen yöre ağızlarında anlaşmayı zorlaştırdığını belirtmektedir. Konuyla ilgili farklı iki görüş, Korkmaz tarafından ileri sürülmüştür. Korkmaz, 1956 yılındaki çalışmasında Güneybatı Anadolu ağızlarında tespit ettiği bu olayı bir ek değişimi değil bir ünlü değişimi kabul etmekte ve Caferoğlu'nu eleştirmektedir. *"Eğer Caferoğlu'nun dediği gibi bunlar yalnız meful hatası veya iki isim hâli değişimi olsaydı yazmı, garı, kaçı, yarı-, arkı, bōçıla-, arkideş, mağiri gibi isim hâlleriyle ilgisi olmayan şekiller bulunamazdı."* diyen Korkmaz, bu olayı bölge ağızlarının karakteristik özelliği olan ünlü daralmasına bağlar (Korkmaz 1956: 45). Korkmaz, 1978 yılındaki bir kongrede sunduğu ve 1980'de yayımladığı bildirisinde ilk görüşünden farklı olarak nöbetleşmeyi, Eski Uygurcanın "n diyalekti"ndeki bir özellikle ilişkilendirir. N diyalektinde {-Ig} belirtme hâli eki yerine bazen {-Ag} da kullanılmaktadır. *Sav-ag* "sözü", *temir-eg* "demiri", *ıgaç-ag* "ağacı" gibi. Korkmaz'a göre /g/ sesini düşüren belirtme hâli eki, {-A} biçimiyle Batı Anadolu'daki bazı ağızlarda yaşamaktadır (1980: 40). Gülensoy da Kütahya ve yöresi ağızlarında tespit ettiği bu olayı Korkmaz gibi Eski Türkçe döneminin bölgede süregelen bir kalıntısı olarak kabul eder (Gülensoy 1988: 126). Gülsevin, nöbetleşmeyi Korkmaz gibi yörenin bir eğilimi olan "ünlü daralması" ile açıklar ve bu ses olayının meydana geldiği örneklerde *gel-, git-, var-* gibi belirli fiiller kullanılmasına dikkat çeker (2002: 86). Ağızlardaki isim çekim eklerini geniş bir monografide inceleyen Buran, konuyla ilgili Korkmaz'ın ikinci görüşüne katıldığını, ancak bazı örneklerin fiillerin istemleriyle (*valenz, valence, valency*) ilgili farklı algılardan kaynaklanıyor olabileceğini belirtir (1996: 348). Konuyla ilgili son çalışma İlker (2013) tarafından yapılmıştır. Bu kullanımda görev alan fiilleri listeleyen İlker, fiillerin süreç tipi ile bu tipteki diğer fiillerle ilişkisinin ve anlam yükünün nöbetleşmede büyük ölçüde etkili olduğu görüşündedir. İlker, ayrıca tamlayıcıların birbiri üzerine taşınması ve bazı durumlarda tek bir tamlayıcıya dönüşmesinin, yani derin yapıdaki ayrıntının yüzey yapıya çıkarken kullanım pratikliği sonucu kısalmasının da nöbetleşmede rolü olduğunu ileri sürer (633-649). Belirtme ve yönelme hâli ekleri arasındaki bu ses olayı, İlker tarafından Manisa ağızlarını sınıflandırmada; Karahan tarafından da Batı Grubu ağızlarının ikinci derecedeki alt gruplarını belirlemede ölçüt olarak kullanılmıştır (Karahan 1996: 153).

Bu yazıda, araştırıcıların bütün bu görüşleri ve bunlarla ilgili düşünce ve eleştiriler dört maddede ele alınmıştır:

1. Çekim hatası

Varyantlaşma, doğal bir dil olgusudur ve genellikle dil birimleri, özellikle de sesler arasındaki etkileşimden kaynaklanır. Tarihî bağlantıların, başka lehçe ve ağızların, kişisel kullanımların da değişmede rolü olabilir. Varyantlardan birinin

ölçünlü dilde kodlanarak yaygınlaşması, her zaman diğerlerinin yanlış olduğunu göstermez. Caferoğlu'nun "çekim hatası" veya daha doğru bir ifadeyle "farklı çekim" yargısı, yönelme ve belirtme hâli eki ünlüleri arasındaki nöbetleşme olayının sebebini değil sonucunu anlatmaktadır. Açıklanması gereken, bu farklı çekimin neden ortaya çıktığıdır. Caferoğlu'nun bu görüşü, dili böyle bir değişikliğe yönelten sebepler üzerinde durulmadığı için alanda yankı bulmamıştır.

2. Ünlü daralması

Ünlü daralması şeklindeki tespit ise nöbetleşme olayının sadece bir yönünü açıkladığı için eksik kalmaktadır. Ünlüsü daralan ({-A} > {-I}) yönelme hâli eki, {-I} biçimine dönüşen ses yapısıyla yönelme işlevini devam ettirmektedir. Bu işlev değil ses değişmesidir; çünkü Batı Anadolu ağızlarında son hecede ünlü daralması karakteristik bir ses olayıdır. Dolayısıyla bu fonetik eğilime bağlı olarak {-A} yönelme hâli ekinin daralarak {-I} olması da doğaldır. Ancak bu görüş, nöbetleşmenin diğer yönünü yani {-I} belirtme hâli ekinin neden {-A} olduğu veya {-A} ekinin neden belirtme hâli eki gibi kullanıldığı sorusuna cevap vermemektedir. Korkmaz'ın konu hakkındaki bu ilk görüşü Gülsevin tarafından da desteklenmiştir. Gülsevin'in bu ses olayı ile ilgili örneklerin *gel-, git-, var-* gibi belirli fiillerle çekimlenmiş cümlelerde olduğu şeklindeki dikkati ise bu fiillerin kullanım sıklığı gözden kaçırıldığı için eleştirilebilir. Nitekim yukarıda verilen örneklerde fiil çeşitliliğinin arttığı görülmektedir.

3. Eski Uygurcanın kalıntısı

Eski Uygurcada {-Ig} belirtme hâli eki yaygın olmakla beraber, n diyalektinde {-Ag} belirtme hâli eki de kullanılmıştır. Oğuzca, çok heceli kelimelerin sonundaki /g/ ünsüzünü düşürür. Dolayısıyla teorik olarak Oğuzcada belirtme hâli ekinin {-Ig} biçimi {-I}; {-Ag} biçimi de {-A} olacaktır. Korkmaz'a göre Eski Uygurcadaki {-Ag} belirtme hâli ekinin {-A} biçimi aynı işlevle Batı Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. Bu görüş, {-I} ekinin neden {-A} biçiminde belirtme işleviyle kullanıldığına açıklık getirse de aynı ağızlarda {-I} ekinin neden yönelme işleviyle kullanıldığını açıklamaz. Uygurcada {-Ag} belirtme hâli eki vardır; ama {-Ig} yönelme hâli eki yoktur. Halbuki Batı Anadolu ağızlarındaki olay, tek taraflı bir ses değişmesi değil karşılıklı bir değişmedir. Korkmaz'ın bazı araştırıcılar tarafından da benimsenen bu görüşünü zayıflatan noktalardan biri de Eski Uygurcanın kalıntısı olduğu ileri sürülen {-A} belirtme hâli ekinin başka hiçbir lehçede görülmeyişidir.

4. İstem (valenz)

Buran'ın temas ettiği, İlker'in de ayrıntıyla işlediği bu görüş, belirtme ve yönelme hâli eki ünlüleri arasındaki nöbetleşmeyi fiillerin istemiyle, yani fiil-tamlayıcı ilişkisi ile açıklar. Türkiye Türkçesi ağızlarında *-tarihî ve bugünkü lehçe ve ağızlarda olduğu gibi-* hâl eklerinin birbirinin yerine kullanımına pek çok örnek bulunabilir. Buran'ın Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri (1996) çalışmasında konu çeşitli yörelerden tanık gösterilerek işlenmiştir. Söz gelimi Rize ağızlarından alınan *eve duramāyirum* (Buran 1996: 175) örneğinde ölçünlü dilden farklı olarak {-DA} yerine, {-A} eki; *peşume ağlayurdı* (Buran 1996: 221) örneğinde de {-DAn} eki yerine {-A} kullanılmıştır. Bunları, fiillerin istemleriyle açıklamak mümkündür. Elazığ ağızlarından alınan *dadalarımız orta asyada gelmışlar* (Buran 1996: 221) örneğinde ise {-DA} ekinin {-DAn} eki işleviyle

kullanıldığı görülür. Bu kullanım da {-DA} ekinin Türkçenin tarihî dönemlerinde yaygın olarak hem bulunma hem de çıkma işleviyle kullanılmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak bir hâl ekinin başka bir hâl eki yerine geçmesi nöbetleşme değildir. Bir değişimin nöbetleşme olabilmesi için söz gelimi {-DA} eki, {-DAn} yerine kullanılıyorsa {-DAn} eki de {-DA} yerine kullanılıyor olmalıdır. Dolayısıyla Batı Anadolu ağızlarındaki üzerinde durduğumuz sistemli ünlü nöbetleşmesi, fiillerin istemiyle açıklanamaz.

Bu yazıda farklı bir bakış açısıyla belirtme ve yönelme hâli eki arasındaki nöbetleşme olayının sebepleri tartışılacaktır. Asıl konuyu tartışmadan önce Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bir başka fonetik eğilimi hatırlamak gerekir. Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesine bağlı Büyükyapalak ve Ekinözü beldeleri, Kırşehir'in Çiçekdağı ilçesi Boğazevci köyü, Haymana'ın Çalış beldesi, Malatya'nın Hekimhan ilçesi, Arapkir'in Çiğnir, Eğnir, Suceyin; Akçadağ'ın merkez; Doğanşehir'in Fındık ve Günedoğru köyleri; Elazığ'ın Saraycuh köyü, Tunceli merkez ve köylerinde, Ovacık, Pülümür, Nazımiye, Mazgirt ile köylerinde konuşulan ağızlarda ve diğer bazı küçük ağız adacıklarında /ş/ ünsüzü sistemli olarak /s/ ye değiştirilir (Buran 2000: 2107-2112; Karahan 2003: 21-32). Örn. *gardasım, nisannım, isiñi, galmıs* (Kahramanmaraş; Akbaş 1985: 85); *simdi, ūras-, assā* (Ankara; Akca 2012: 114); *sımdi, essek, fissek, gelmis, gitmissın, seker* (Tunceli; Tosun 2012: 286). Değişmede kelime içindeki herhangi bir ses etkili değildir. Bilindiği üzere /ş/ > /s/ değişmesi Kazakça, Nogayca gibi bazı Kıpçak grubu lehçelerinin karakteristik özelliğidir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bu fonetik eğilimin, bir lehçe tabakalaşmasının habercisi olma ihtimalinin kanıtlanabilmesi için farklı disiplinlerin, özellikle de tarihî coğrafyanın yardımına ihtiyaç vardır. Asıl konumuz dışında olan bu ünsüz değişmesi, bir süre sonra daha sistemsiz ve seyrek olmak üzere başka bir ünsüz değişmesinin de hazırlayıcısı olmuştur. /ş/ ünsüzünü /s/'ye çeviren ve bunun ölçünlü dile aykırılığının farkında olan ağız konuşuru, ölçünlü dile uyma, "doğru" konuşma çabası ile /s/ ünsüzünü de /ş/'ye -*bazen aslî /s/ ünsüzünü, /ş/-/s/ arası sızıltılı bir /s/'ye*- değiştirmeye başlar. Buran, /ş/ yerine /s/ kullananlar genellikle yörede yadırgandığı ve alaya alındığı için kendilerini bu kullanımdan vazgeçmeye zorlayan yöre halkının zaman zaman da /s/ yerine /ş/'yi kullandığını belirtir (2000: 2109). Böylece o yöre ağızlarında bir /ş/~/s/ nöbetleşmesi ortaya çıkar. Nöbetleşmenin bir yönü olan /ş/ > /s/ değişmesi bir dil içi eğilimi, diğer yönü olan /s/ > /ş/ değişmesi ise bir dil dışı tepkiyi yansıtır.

Aşağıdaki metin Tunceli'nin Hozat ilçesinden iki kadın konuşurdan derlenmiştir. Koyu dizili kelimelerde /ş/ > /s/, altı çizili kelimelerde /s/ > /ş/ değişmesi olmuştur.

> *On bir* ***yasındadım.*** *Rıza bana talip çıḫtı, ...babam da vesiyet etdi ki ben ölürsem gızımı bu çocuğa verin bi zaman sonra geldiler <u>iştemeğe</u>...* ***nisanı*** *aldıḫ bi zaman sonra geldiler götürmeğe beni... bir iki yıl sonra <u>babaşı</u> <u>anaşı</u> öldü (117) ... ondan sonra bir çocuḫ oldu* ***bes*** *aylıḫ oldı... ondan sonra bi tene dünyaya gine geldi. <u>İşmi Ali Durşun</u>...* ***Bes yasını*** *doldurdu gız yandı <u>babaşı</u> evde yoḫdı. (118). ...gızı alev* ***almıs*** *su töktüm <u>üştüne</u> <u>şöndü</u> (118).*
>
> ***Padısahın*** *oğlun haber vererler derler ki* ***iste*** *garın* ***doğmus*** *köpek <u>yavruşu</u>* ***doğmus*** *(122) çocuḫ aler ki toḫmağı <u>anaşının</u>* ***basına*** *vura, adam el ater yapma o <u>şenin</u> anendır...(123). Bi gızı gaybedersen et,*

gaybetmesen ben ***bosanırım*** *demis (126). Su kabağını* ***meseye*** *bağlamı.., çıḫar dalın* ***basına****… İki tene de* ***gasuḫ*** *getür… Gızın resmi şuda göriker… Beslemesi baḫer ki mişafiri yoḫ (127)* (Gülensoy-Buran 1992).

Bu metinde görüldüğü üzere kaynak kişiler, yörelerine özgü ölçünlü dilden farklı olan bir kullanımdan, /ş/ > /s/ değişmesinden kaçınma veya ölçünlü/prestijli dile uyma çabası ile doğru bir yapının yerine doğru olmayan bir yapıyı koymakta, /s/'leri /ş/ yapmaktadırlar. Yaygın olarak kelime başında /t/ ünsüzünü tonlulaştırarak /d/; /k/ ünsüzünü de /g/ yapan ağızların /d/ ve /g/ ünsüzü ile başlayan alıntı kelimeleri *toḫdur, tüşman tikgatli, tükan, tefter, tozer*, *kaste, kazoz, karson, karaj, karaz, kazyağı, kurbetçi, kariban, kayret* (Bk. Derleme Sözlüğü). biçimine çevirmesi de aynı çabanın sonucudur .

Konuşurun, ölçünlü dile aykırı kullanımlarını düzeltme çabası ile yanlışa düşmesi, toplumdilbilimsel literatürde *hypercorrection* olarak adlandırılır. Bu terimi, incelediğim Türkçe dil bilimi ve dil bilgisi sözlüklerinde bulamadım. Sadece Kocaman-Osam 2000 ve İmer, Kocaman ve Özsoy (2011)'un dizin bölümlerinde yer alan *hypercorrection* terimi, Türkçeye ilk sözlükte *aşırı düzeltim*; ikinci sözlükte de *aşırı düzeltmecilik* olarak çevrilmiş ve hiçbirinde terimle ilgili açıklama ve örneğe yer verilmemiştir. R. L. Trask'ın sözlüğünde bu terim, bir yanlıştan kaçınırken zihnin karışarak başka bir yanlışa sebep olması şeklinde açıklanır ve *"between you and I"* örneğinde *me* yerine *I* kullanımı örnek olarak verilir (Trask 1993: 129). *Hypercorrection*'ın analojinin özel bir tipi olduğunu belirten Trask, *Historical Linguistcs* (1996) adlı eserinde de bu terimi genellikle konuşmacının konuşmasına itibar kazandırmak amacıyla uyguladığı düzeltmelerde çoğu zaman hedefi şaşması, yani doğru yapmak isterken yanlışa düşmesi şeklinde açıklar (Hualde 2006: 464'ten naklen). Davit Decamp'a göre, standart bir diyalektin kullanımında tam yetkinliğe sahip olmayan konuşurların yanlış analoji eğilimi göstermeleri olarak tanımlanabilen *hypercorrection (aşırı düzeltim)*, toplumdilbilimsel bir terim olup belirli dil olaylarını sosyal olaylarla ilişkilendiren bir kurallaştırma yoludur. Yanlış analojinin nasıl oluştuğunu belirleyebilmek için konuşurun sosyal statüsünü ve diyalekt özelliğini, yaşadığı toplumun ölçünlü diyalektini bilmek gerekir (Decamp 1972: 87). *Hypercorrection,* diğer bütün dil değişmelerinde olduğu gibi bireysel olarak başlar, yaygınlaştığında kural hâline gelebilir. Labov da *hypercorrection*'u dilbilimsel açıdan özgüvensiz alt-orta sınıftan kişilerin, üst-orta sınıfın prestijli diyalektini taklit girişimi olarak tanımlar. *Sosyolinguistic Patterns* (1972) adlı eserinin *Hypercorrection as a Factor in Linguistic Change* başlıklı bölümünde Newyork'un aşağı doğu yakasında yapılan bir *hypercorrection* araştırmasından söz eden Labov, araştırma sonucuna göre alt orta seviye mensubu konuşmacıların yüksek seviyeye oranla doğru bilinen formları kullanmaya daha çok meyilli olduğunu belirtir. Bu araştırmada, hatalı kullanımların yerleşmesi açısından alt-orta sınıfın dil bilimsel değişime etkisi incelenmiştir (1972: 122-142).

Şimdi asıl konumuza, Batı Anadolu ağızlarında belirtme ve yönelme hâli eki ünlüleri arasında görülen nöbetleşme olayına gelelim. Biri ünlü daralması, diğeri ünlü genişlemesi şeklinde iki basamaklı olan nöbetleşme olayının ilk basamağı ünlü daralması ile başlar; çünkü kelime sonunda düz geniş ünlünün daralması, değişen sıklıkla Ege Bölgesi ağızlarının karakteristik özelliğidir. Örn. *dolmu, çōbu, köftü,*

suĺu-, ovu, pärdi, hōlü (Aydın; Korkmaz 1956: 35, 37, 40, 46, 539); *hastı, tahtı, dolmu, çorbu, süpürgü, heybi, bōlü* (Denizli; Tok 2002: 49, 50, 51, 55); *annı- "anla-", ellisi di "ellisi de", görüsü* (İzmir; Korkmaz 1956: 43, mt. 22); *o du 35, kını, ortı* (Kütahya; Gülensoy 1988: 35, 37); *ōlü "öyle", yazmı* (Manisa; Korkmaz 1956: 40, 45); *yazmı, başkı, dolmu* (Muğla; Akar 2013: 23, 24); *geci, bōlü* (Uşak; Gülsevin 2002: 31).

Bu özelliğe, daha seyrek olmak üzere bölgeye komşu Balıkesir, Bilecik, Eskişehir illerindeki bazı ağız adacıklarında da rastlanır: Örn. *hamzı, imeci, paltu* (Balıkesir Manav ve Yörük ağızlarında; Mutlu 2008: 93); *gını, çorbu, hōlü* (Bilecik; Özden 2009: 77, 82, 83); *kesi, parı, gocı* (Eskişehir; İleri 2008: 91, 97, 116).

Kelime sonundaki geniş ünlüleri daraltma eğilimi, doğal olarak geniş ünlülü yönelme hâli ekini de etkilemiş ve {-A} eki daralarak {-I} biçimine dönüşmüştür. Ağız konuşurlarının, ölçünlü dile aykırı olan bu yapıyı ölçünlü dil yönünde düzeltme yani ünlüyü genişletme niyet ve çabası, yani sosyal baskı ikinci bir aykırılığın doğmasına yol açmış ve {-I} belirtme hâli eki de {-A} biçimine dönüştürülmüş, böylece *-farklı kategorilerdeki ekler arasında değil-* yönelme ve belirtme gibi aynı kategorideki eklerin ünlüleri arasında bir nöbetleşme olayı meydana gelmiştir. Ünlü daralması yöre ağızlarının bir eğilimi, ünlü genişlemesi ise sosyal baskı kaynaklı bir değiştirme, bir tepki yani bir *hypercorrection* (aşırı düzeltim) olayıdır. Bu iki olay, yoğunluk bakımından birbirine denk değildir. Eğilime bağlı değişmenin örnekleri fazla, tepkiye bağlı değişmenin örnekleri ise daha azdır.

Olayın, bu iki hâl eki arasında görülmesi eklerin ses yapısıyla ilgilidir. Yani değişme, morfolojik değil fonetik nöbetleşmedir. Yönelme ve belirtme hâli eki ünlüleri arasındaki genişlik-darlık karşıtlığı, {-A} ve {-I} zarf-fiil ekleri arasında da vardır. Batı Anadolu ağızlarında {-A} ve {-I }zarf-fiil ekleri arasında da aynı nöbetleşme olayının olması beklenirdi. Ancak her iki ekin, özellikle de {-I} zarf-fiil ekinin ölçünlü dilde olduğu gibi ağızlarda da kullanım alanı sınırlıdır. İkilemelerde kullanılan {-A} zarf-fiil eki bölgenin eğilimine uygun olarak bazen daraltılsa da *(örn. alı alı Manisa; Demir 2012: 321; korku korku Muğla; Gedizli 1999: 40)* çok az kullanılan {-I} zarf-fiil eki bu değişmeden etkilenmez. Bu ekler işlek olsaydı, {-A} zarf-fiil ekini daraltan konuşurlar, {-I} zarf-fiil ekini de genişletecek, böylece yeni bir *hypercorrection* olayı meydana gelecekti.

Sonuç

Batı Anadolu'daki bazı ağız adacıklarında görülen belirtme ve yönelme hâli ekleri arasındaki nöbetleşmenin birinci basamağı olan /A/ > /I/ değişmesi, bu ağızların fonetik eğilimini yansıtır. İkinci basamağı ise birinci değişmeye tepki bir *hypercorrection* (aşırı düzeltim) olayıdır. Bireysel olarak başlayan bu dil olayı zamanla bölge ağızlarında yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla iki ek arasındaki bu olay, morfolojik değil, fonolojik bir değer taşır. Yani bu ses olayı bir ek nöbetleşmesi değil bir ses nöbetleşmesidir.

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ses değişmeleri genellikle dil içi ilişkilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Dil dışı etkilerin de dil değişmelerinde rolü olduğu, yukarıda verilen örneklerden anlaşılmaktadır. *Hypercorrection* (aşırı düzeltim) olayı, dil dışı etkilerden biridir ve Türkçedeki, özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ses değişmelerinde *hypercorrection*'un rolü daha kapsamlı olarak incelenmelidir.

KAYNAKLAR

Akar, Ali (2013), *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akbaş, Ali (1985), *Kahramanmaraş Elbistan Yapalak Ekinözü Ağzı,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim Uzmanlık Tezi, Ankara.

Buran, Ahmet (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Buran, Ahmet (2000), *Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında s/ş Meselesi*, Dördüncü Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı (25-29 Eylül 2000, Çeşme-İzmir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2107-2112.

Caferoğlu, Ahmet (1963), *Muğla Ağzı*, TDAY-Belleten 1962, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 107-130.

Decamp, David (1972), Language in Society -I, Great Britain: Cambridge University Press, 87-90

Demir, İmdat (2012), *Sarıgöl ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri.

Dinar, Talat (2006), *Başmakçı ve Dazkırı Ağzı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Afyon.

Gedizli, Mehmet (1999), *Kavaklıdere ve Yöresi Ağzı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

Gülensoy, Tuncer - Ahmet Buran (1992), *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi, İstanbul.

Gülensoy, Tuncer (1998), *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hualde, José Ignacio (2006), *Analogy and Other Types of Non-phonetic Change in Bizkaian Basque Asju*, XL, 449-470.

İleri, Canan (2008), *Eskişehir İli Mihalıççık ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İlker, Ayşe (2013), "Ağız Alanlarında Yükleme ve Yönelme Eklerinin Birbiriyle Değişme Sebepleri Üzerine Yeni Bir Bakış", *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 633-649.

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S., Dilbilim Sözlüğü, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2011).

Karaağaç, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, Leylâ (1996*), Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, Leylâ (2003), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında ş-s değişmesi ve Çalış Beldesi (Haymana) Ağzı", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Özel Sayısı*, Konya, 21-32.

Kocaman, Ahmet - Necdet Osam (2000), *Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Hitit Basımevi, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (1956), *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (1980), *Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı*, Birinci Milli Türkoloji Kongresi 1978, İstanbul: Kervan Yayınları, 29-41.

Korkmaz, Zeynep (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Labov W. (1966), "Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic change", In Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964. W. Bright (ed), 84-113, [Janua Linguarum (All Series), Bloomington, IN Ser. maior 20.] Mouton: The Hague.

Labov, W. (1972), *Sociolinguistic Patterns,* University of Pennsylvania Press.

Mutlu, Hüseyin Kahraman (2008), *Balıkesir İli Ağızları*, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara.

Özden, Muharrem (2009), *Bilecik İli Ağız İncelemesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Edirne.

Tok, Turgut (2002), *Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları*, Pamukkale Üniversitesi, Doktora Tezi, Denizli.

Tosun, İbrahim (2012), *"Tunceli ve Yöresi Ağızları", Tunceli İl Yıllığı*, 281-289.

Trask, R. L. (1993), *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, London and Newyork.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1975), Türk Dil Kurumu, Ankara.

Vardar, Berke (1980), *Dilbilim ve Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yapıcı, Ali İhsan (2013), *Aydın ve Yöresi Ağızları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Doktora Tezi, Muğla.